

Канцэпт «грошы» ў беларускіх прыказках і прымаўках

Ірына КОЛАБАВА

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, ганаровы член ГА «Беларускае нумізматычнае таварыства», Рэспубліка Беларусь, г. Мінск, e-mail: irynakolobava@mail.ru

Канцэпт (ад лац. *conceptus* – паняцце, замысел) у шырокім сэнсе ўяўляе сабой шматграннае змястоўнае напаўненне нейкага феномена. Канцэпт можна разглядаць і як ідэю, што аб'ядноўвае наяўную сукупнасць інфармацыі аб пэўным аб'екце.

Па меркаванні расійскага навукоўца Ю. Сцяпанова, канцэпт – гэта згустак культуры ў свядомасці чалавека, нейкая сумарная з'ява, што складаецца з самога паняцця і каштоўнаснага ўяўлення аб ім. У структуру канцэпту ўваходзіць усё тое, што і робіць яго фактам культуры – пачатковая форма (этымалогія), сціснутая да асноўных прыкмет зместу гісторыя; сучасныя асацыяцыі; ацэнкі і інш. [16, с. 40–43]. Зварот сучасных даследчыкаў да канцэптуальнага вывучэння феномена «грошы» стварае магчымасць больш дасканалага разгляду звязаных паміж сабой сацыяльных, эканамічных, культурных і псіхалагічных аспектаў штодзённага жыцця чалавека [2; 4; 9; 18].

Сярод структурных частак канцэпту «грошы» ў рэчышчы прыказак і прымавак можна выдзеліць паняццёвае поле і аксіялагічны (каштоўнасны) аспект, які накіраваны на вывучэнне адзінкі носьбітам ролі і месца грошай у жыццёвых рэаліях.

Эканамічны бок канцэпту «грошы» праяўляецца ў ходзе рэалізацыі асноўных грашовых функцый: меры вартасці, сродку абарачэння, сродку плацяжу, сродку накаплення, сусветных грошай. Сучасны ўзровень шматвектарнага вывучэння феномена «грошы» дазваляе вызначыць яго не толькі як адзін з

асноўных канцэптаў эканамічнай сферы, але і як базавы канцэпт культуры.

Грошы маюць магутную ўладу, уплываюць на сацыяльна-палітычныя працэсы і псіхалогію грамадства. З'яўляючыся ўніверсальным носьбітам інфармацыі, грошы ў пэўным сэнсе аб'ядноўваюць і ўзаемабагачаюць эканамічныя і культурныя пласты цывілізацыйнага працэсу.

Унікальным інфармацыйным рэсурсам для вывучэння культурна-гістарычнага і сацыяльна-псіхалагічнага аспектаў канцэпту «грошы» з'яўляюцца такія фальклорныя творы, як прыказкі і прымаўкі. Менавіта яны ў канцэнтраванай форме характарызуюць сам народ, яго мову і ўяўленні аб навакольным свеце. Прыказкі і прымаўкі заўсёды ўваходзяць у жывую мову і ўзбагачаюць яе.

Прыказкі ў адрозненне ад прымавак выкарыстоўваюцца як у прамым, так і ў пераносным сэнсе і з'яўляюцца цэльным сказам. Аднак прымаўкі – гэта выказванні, якія маюць толькі прамы сэнс і не з'яўляюцца цэльным сказам.

Прыказкі і прымаўкі зафіксавалі практычны вопыт народа, стаўленне чалавека і грамадства да жыццёвых каштоўнасцей, духоўных і матэрыяльных дабротаў; яны падкрэсліваюць значнасць працоўных грошай і амаральнасць і згубнасць грошай, здабытых непраўдзівымі шляхамі; прапагандуюць беражлівае стаўленне да грошай і асуджаюць сквапнасць; зацвярджаюць, што ў стаўленні да грошай праяўляецца сутнасць кожнага чалавека; сведчаць пра неабходнасць фарміравання здаровага стаўлення да грошай, калі чалавек з'яўляецца іх гаспадаром, а не работам.

Неабходна адзначыць і панаванне ў прымаўках і прыказках менавіта не літаратурнай мовы, а мясцовых дыялектаў, а таксама прысутнасць зрэдку некаторых русізмаў і паланізмаў.

У аснову класіфікацыі прыказак і прымавак могуць быць пакладзены самыя розныя прыкметы. Напрыклад, алфавітны парадак, падзел па ключавых словах, манаграфічныя (лакацыя, час збірання, збіральнікі), генетычныя (этымалогія, мова, этнас), тэматычныя і іншыя ўласцівасці. Зразумела, што кожны з гэтых падыходаў мае як станоўчыя, так і адмоўныя моманты (бясконцыя паўторы, праблемы з унутранай упарадкаванасцю).

У праведзеным даследаванні прапануецца класіфікацыя на падставе назваў (наміналаў) грашовых адзінак з наступным падзелам на тэматычныя групы.

Характарызуючы поле «грошы» ў даследаваных прыказках і прымаўках, трэба заўважыць, што яно складаецца з дастаткова вялікай колькасці назваў грашовых адзінак. У першую чаргу, трэба адзначыць абагульняльныя тэрміны «грошы» і «дзеньгі»,

далей ідуць такія грашовыя і грашова-лічыльныя панядці, як алтын, асмак (васьмак), грош, грывеннік, грыўня, дзенежка, капа, капейка, палушка, палціна, паўгрош, пенендзы, пятак, рубель, талер, траяк, чацвартак, шэлег. Прыкладамі могуць стаць наступныя, найбольш яскравыя, прыказкі і прымаўкі.

Не было ні граша, ды раптам алтын [6, с. 85].
У час асьмак даражэй за рубля [12, с. 481].
Хавай асьмачок на ліхі дзянёк [12, с. 481].
Нашто грошы, быле васьмакі былі [12, с. 476].
За грош вантробы, за паўгроша піва, то будзе на ўсю вёску дзіва [17, с. 308].
У каваля, што стук, то грыўня [12, с. 156].
Усіх дзенег на свеце не забярэш [12, с. 480].
Дзенежка з кап'ём, пойдзем прап'ём [11, с. 33].
У каго дзенежкі крадзены, ліш той паесць гавядзены [12, с. 484].
Няхай дзеньгі копіць: чорт дзірку найдзець [12, с. 483].
Не май сто коп, а май сто сяброў [1, с. 72; 12, с. 382].
Ні сто коп заробіш, ні сто коп страціш [12, с. 365; 11, с. 103].
За морам цялушка – палушка, ды перавоз рубель [6, с. 36; 11, с. 46].
Найміся за палушку, а цягаюць як лягушку [11, с. 85; 12, с. 365].
Харані палцінку пра злую гадзінку [12, с. 481].
Не жажышы нэндзы, не мець пенендзы [12, с. 480].
Бледный, як пятак медный [11, с. 6].
Адна дачка не стоіць і пятачка [1, с. 211].
Маўчок – пятачок, а два [маўчкі] – грывеннік [13, с. 379].
Талер маленькі, а даражэнькі [15, с. 24; 1, с. 58].
На піяка і бог дае траяка [1, с. 177].
Лапікамі трасець, а траяка на гарэлку нясець [13, с. 354].
Круці, не круці, а чацвартак заплаці [17, с. 250].
За шэлег у бажніцы плюне [15, с. 65].
Ані гарэлага шэлега няма [11, с. 2; 12, с. 479].
Зламананага шэлега не варты [15, с. 58; 11, с. 28].
 Асноўны аб'ём прыказак і прымавак звязаны з тэрмінам «грош» і абагульняльным тэрмінам «грошы, капейка і рубель». У сувязі з гэтым рацыянальным будзе правесці ўнутраны падзел гэтых прыказак і прымавак на асобныя тэматычныя групы ў адпаведнасці з укладзеным у іх маральна-этычным сэнсам.

Філасофскае стаўленне да грошай

Грош маленькі, ды вялікія справы робіць [15, с. 24, 123].
Грошай з сабой на той свет не забярэш [12, с. 483].
Грошы здароўя не дадуць [12, с. 483].
Грошы ў рот не пакладзеш [12, с. 483; 3, с. 29].
Грошы муры ламаюць [12, с. 474].
Грошы маўчаць і грошы гавораць [14, с. 42; 12, с. 480].
Грошы, як вада: няма – бяда і ёсць – бяда [14, с. 42].
Грошы, як вада: сёння ёсць, а заўтра няма [3, с. 29].

Грошы такі: у ім два бакі [15, с. 123].
Грашыма сыт не будзеш [12, с. 483].
Дзе грошы гавораць, там праўда маўчыць [8, с. 650].
З грошай кашы не звараць [14, с. 43].
За свой грош купіш сабе хваробы [12, с. 483].
Знайшоў заклятых грошы на сваю пагібель [12, с. 484].
Не грошы нажылі чалавека, а чалавек грошы [12, с. 476].
Не той бедны, хто грошай не мае, а той, хто душы не мае [14, с. 203].
Праўда (слова) даражэйша за грошы [3, с. 87; 17, с. 72, 157].
Розуму грашыма не заменіш [13, с. 235].
Столькі праўды, як у жабрака грошай [14, с. 154].

Стаўленні паміж людзьмі і сутнасць чалавека праз стаўленне да грошай

Або грай, або грошы аддай [1, с. 13; 3, с. 137; 5, с. 29; 10, с. 32; 11, с. 2].
Без грошай і ў судзе нехарошы [17, с. 43].
Будзе чэсць, калі грошы ёсць [12, с. 475].
Быў бы і я харошы, каб меў грошы [1, с. 129].
Быў бы ум, то будзе рубль; не будзе ума, не будзе рубля [13, с. 232].
Вер Яўменю, а грошы кладзі ў кішэню [14, с. 189; 8, с. 650].
Глянуў, як капейку даў [11, с. 24].
Дасі грошы – будзеш харошы [10, с. 18, 22].
Добрае слова грошай не каштуе [10, с. 106].
За грошы і чорт (дурань) харошы [12, с. 474].
Калі ёсць грошы, то і сябры знойдуцца [10, с. 22].
Калі хочаш ворага нажыць, дык грошы пазыч [1, с. 50; 3, с. 109].
Калі хочаш пасварыцца, дык пазыч грошай [12, с. 489].
Лепш сто сяброў, чым сто рублёў [12, с. 383; 1, с. 155; 11, с. 100].
Ліхаманка трасець, а ў карчму грошы нясець [13, с. 354].
На грош упіўся, на тры прытварыўся [7, с. 509; 8, с. 649; 17, с. 308].
Не кланяйся пану, каб грошай даў, а кланяйся, каб апошня не адабраў [12, с. 304].
Не пазычай, то не будзеш маць ворагаў [12, с. 489].
Не чалавек, а сто рублёў убытку [13, с. 335].
Сябра за грошы не купіш [17, с. 71].
Толку з яго, як з меднай капейкі [14, с. 155].
Тры грошы – не грошы, а мужык – не пан [1, с. 235].
Харош, харош, а ў кішэні адзін грош [12, с. 479].
Хоць свінка, да грошай скрынка [19, с. 297].
Хоць свіння лыса, абы грошай міса [19, с. 296].
Хоць я сама нячоха, але грошай панчоха [12, с. 483].
Хто з грашыма – той і пан [12, с. 474; 10, с. 22].
Хто плаціць грошы, той і заказвае музыку [6, с. 126].
Яго грошы любяць (не любяць) [10, с. 22].

Стаўленне да чужых грошай

Знойдзеныя грошы ў руку не ідуць [12, с. 484].
Кожны гад чужому грошу рад [19, с. 44; 11, с. 59; 15, с. 8; 12, с. 484].

Лепш біць (лічыць) свае вошы, чым лічыць чужыя грошы [8, с. 650; 1, с. 56].
Не дае спаць чужы грош, як вош [12, с. 484].
У чужой кішэні пятак рублём здаецца [10, с. 22].
Чужы грош бокам вылезе [13, с. 437].
Чужы грош бяжыць, як воўк [14, с. 59; 13, с. 437].
Чужы грош кішэню рве [13, с. 437].
Чужы рубель за капейку прымае, а сваю капейку за рубель лічыць [14, с. 241].
Чужыя грошы – аскома [13, с. 437].
Чужыя грашы і для гультая харашы [14, с. 59].

Рацыянальны падыход да грошай

Або мой грош дзіравы? [15, с. 107].
Абы напасць, а грошы чорт дасць [12, с. 437; 17, с. 42].
Без гаспадара і грошы – чаранкі [15, с. 113; 17, с. 76].
Без нужды пражывеш, калі грошай нажывеш [12, с. 475].
Беражы бацькаву капейку, то і сваю здабудзеш [17, с. 76; 13, с. 336].
Блізкая капейка дальні руб перацягне [12, с. 483].
Бяда грошы знайдзе [12, с. 437; 11, с. 11].
Грош гроша нажывае (шукае) [12, с. 482; 19, с. 129].
Грош грошу таварыш [12, с. 482].
Грош і зімоу грэе [12, с. 475; 19, с. 131].
Грош ніць-есць не просіць [12, с. 480].
Грошы і ў рай дарогу знойдуць [10, с. 22].
Грошы ідуць да грошай [10, с. 22].
Грошы кішэню не адцягваюць [10, с. 22].
Грошы круглыя, скоро коцяцца [12, с. 477; 1, с. 30; 11, с. 29].
Грошы лік любяць [12, с. 482; 14, с. 42].
Грошы лічыць не той, хто працуе, а той, хто пануе [10, с. 22].
Грошы не неба – дастанеш, як трэба [15, с. 123].
Грошы цела не пякуць [15, с. 123].
Еш сялянца з галавою, за ўсё грошы плачаны [8, с. 650].
З гроша жыць – тужыць [12, с. 480].
Загані грошы загадзя, потым як знойдзеш [12, с. 481].
К беднаму грошы не ідуць [10, с. 22].
Каб не ежка і адзежка, была б грошай поўна дзежка [1, с. 251; 12, с. 257].
Калі маеш грошы, то не будзеш босы [8, с. 650, 256].
Капейка да капейкі, глядзі, і рубель [10, с. 109].
Капейка з мазаля ў карысьць ідзе [12, с. 476].
Капейка рубель беражэ [12, с. 482].
Лепш адзін грош запрацаваны, як тры дараваных [1, с. 209].
Лішні рубель кішэні не працірае [17, с. 192].
Ляжачыя і грошы ржавеюць [13, с. 283; 15, с. 151].
Мае грошы не трэскі [12, с. 476].
Мізернаму і капейка дарага [12, с. 482].
Не так, а за грошы [12, с. 361].
Няхай той бядуе, каму грошай трэба [12, с. 477].
Паберажы капейку – знойдзеш рубель [17, с. 267].
Рубель без капейкі не бывае [12, с. 482].

Рубель і камень даўбе [12, с. 473].
Рубель рубля робіць [14, с. 53; 19, с. 129; 12, с. 482].
Рыхтуй грошы ціха, не будзе ліха [12, с. 481].
Схавай тры грашы (капейку) на язюльку [12, с. 481].
У гліне капейка не гіне [11, с. 19].
Усякая капейка алтынным гваздзём прыбіта [12, с. 481].
Усякі грош харош [11, с. 18; 19, с. 128; 12, с. 475].
Хавай хлеб для яды, а грошы для бяды [12, с. 481].
Хоць лай, але потым грошы аддай [12, с. 490].
Ці міла, ці няміла, але за грош купіла – трэба з'есці [12, с. 463].
Яка праца, такі грош [1, с. 210].

Сквапнасць і марнатраўства ў дачыненні да грошай

Былі грашышкі, да прашышкі [12, с. 477].
Грошай як у чорта (як трэсак) [15, с. 123].
Для багатага адна праўда – грошы [10, с. 22].
За капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць [15, с. 65].
За капейку роднага бацьку прадасць [10, с. 22].
За капейку ў царкве плюне [13, с. 332].
За рубель жабу ў Вільню пагоніць [15, с. 65].
За рублём палез бы ў пекла [15, с. 65].
Кідаючыся капейкамі, рубля не зьбярэш [10, с. 110].
Лёгка грош аддаць, а чы лёгка яго ўзяць [12, с. 480].
Лёгка грош пражыць, а як то яго нажыць [12, с. 480].
Лішняя капейка (грош) муляець у кішэні [12, с. 478; 11, с. 74; 14, с. 48].
Не ганіся за даўгім рублём, а то і кароткі загубіш [12, с. 480].
Скупому рубель дарожшы за душу [13, с. 332].
Хто капейкі не беражэ, таго рубель баіцца [8, с. 553; 13, с. 336; 17, с. 271].
Яму чорт грошы носіць [17, с. 317].

Жарты пра грошы

Грошы з'елі вошы [10, с. 22].
Дзела на капейку, а гаворкі на рубля [14, с. 141].
На капейку мёду, а на рубель смуроду [19, с. 37; 12, с. 145].
На капейку ўпіўся, на рубель пахваліўся [13, с. 340; 3, с. 139].
Не хапае дзевяць грывен да рубля [12, с. 471].
Па капейцы ў дзень: куды хочаш, туды дзень [12, с. 365].
Па тры грошыка на дзень – куды хочаш, туды і дзень [14, с. 53].
У вераб'я багатая сям'я: у кожнага верабейкі па тры капейкі [12, с. 479; 15, с. 8].
У каго канпелькі, у таго дваіныя капейкі [14, с. 56].
Хай грошы копіць – чорт дзірку знойдзе [14, с. 57; 12, с. 483].
Хто грошай не мае, той спакойна спіць [12, с. 479].
Хто не мае, той не траціць [12, с. 479].
Чалавек грошы збірае, а чорт мяшок шые [12, с. 483].

У выніку можна адзначыць, што ў прыказках і прымаўках адсочваецца пэўная мараль і падкрэсліваецца неабходнасць выконваць прынятыя ў грамадстве маральна-этычныя нормы; маркіруюцца станоўчая і адмоўная ацэнкі паводзінаў чалавека ў грамадстве; даюцца пэўныя выхавальныя ўстаноўкі; вызначаюцца духоўныя якасці чалавека, што праяўляюцца ў стаўленні да грошай; выказваецца стаўленне да гаротнасці і багацця; адсочваюцца шляхі набыцця багацця і, зразумела, складаюцца жартаўлівыя выказванні пра грошы.

Прымаўкі і прыказкі заўсёды падкрэсліваюць безумоўны прыярытэт праўдзівасці ў адносінах паміж людзьмі ў грашовых пытаннях і закліка-

юць да разумнага стаўлення да грошай. У цэлым прыказкі і прымаўкі падаюць грошы як станоўчую каштоўнасць.

Канцэпт «грошы» аб'ядноўвае ў адзінае цэлае шырокі спектр ведаў пра аб'ект. Фарміраванне канцэпту «грошы» непасрэдна звязана з сацыяльна-эканамічным, палітычным, культурна-гістарычным і сацыяльна-псіхалагічным развіццём грамадства. Беларускія прыказкі і прымаўкі спрыяюць раскрыццю феномена «грошы» менавіта як шматграннага канцэпту культуры.

На заканчэнне ўзгадаем, мабыць, самую ёмістую і жыццесцвярджальную прыказку:

Будзем мы – будуць і грошы [3, с. 21; 17, с. 109; 12, с. 476].

Бібліяграфічны спіс:

1. Аксамітаў, А.С. Прыказкі і прымаўкі / А.С. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрацаванае. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 319 с.
2. Васильева, И.А. Деньги как феномен культуры: к вопросу о границах культурфилософского исследования / И.А. Васильева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2011. – № 3. – С. 12–18.
3. Зайка, А. Прыказкі і прымаўкі, жарты і каламбурсы, прыгаворкі і языкалажкі... з Косаўшчыны / А. Зайка. – Мінск: Тэхналогія, 2015. – 286 с.
4. Зарубина, Н.Н. Деньги как социокультурный феномен: пределы функциональности / Н.Н. Зарубина // Социологические исследования. – 2005. – № 7. – С. 13–21.
5. Іванова, С. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Іванова, Я. Іваной. – Мінск: Беларускі фонд Сораса, 1997. – 262 с.
6. Лепешай, І.Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І.Я. Лепешай. – Мінск: Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
7. Лепешай, І.Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І.Я. Лепешай, М.А. Якалцэвіч. – Мінск: Бел. асац. «Конкурс», 2006. – 544 с.
8. Лепешай, І.Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І.Я. Лепешай, М.А. Якалцэвіч. – Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы, 2011. – 695 с.
9. Лимаренко, А.П. Деньги как социальный феномен и предмет социологических исследований / А.П. Лимаренко // «Социология»: научно-теоретический журнал. – 2012. – № 4. – С. 27–39.
10. Ліцьвінка, В.Д. Слова міма не ляціць / В.Д. Ліцьвінка, Л.А. Царанкоў. – Мінск: Універсітэцкае, 1985. – 156 с.
11. Носович, И.И. Сборник белорусских пословиц, составленный И.И. Носовичем / И.И. Носович // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб: Типография Императорской Академии наук, 1874. – Т. XII. – № 2. – 232 с.
12. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 556 с.
13. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 615 с.
14. Рапановіч, Я. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Рапановіч. – Выд. 2-е, перапрацаванае і дапоўненае. – Мінск: Вышэйшая школа, 1974. – 381 с.
15. Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
16. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Языки славянской культуры, 1997. – 825 с.
17. Янкоўскі, Ф. Беларускія прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 490 с.
18. Яхно, В.Н. Деньги как социально-психологический феномен / В.Н. Яхно // Управление в социальных и экономических системах: материалы XVIII Междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 30–31 мая 2009 г. / Минский ин-т управления. – Минск, 2009. – С. 297–298.
19. Proverbia et dicta. Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н.А. Гончарова [і інш.]. – Мінск: Універсітэцкае, 1993. – 254 с.

The Concept «Money» in Belarusian Proverbs and Sayings

Iryna KOLABAVA, Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor, Belarusian State University of Culture and Arts, Honorary Member of the Public Association «Belarusian Numismatic Society», Minsk, Republic of Belarus, e-mail: irynakolabava@mail.ru.

Abstract. The article considers the problem issues of the concept «money» in Belarusian proverbs and sayings. The informational base for the research was formed by scientific works of the Belarusian authors of the 19th – early 21st centuries. The materials for research (more than 600 positions) were gathered by the method of continuous sampling from the research papers of collectors of works of Belarusian folklore. The most colourful and informative proverbs and sayings are covered in this article.